

MAYER GYULA

ZSÁMBOKY JÁNOS JANUS PANNONIUS-KIADÁSA
ÉS CSONKA BRANDOLINI-KÉZIRATA *

Az első önálló Janus-kötet 1512-ben jelent meg. Az ezt követő szerkesztők szándéka részben új, addig közöletlen művek kiadása, részben pedig az általuk ismert korábbi kiadások anyagának összegzése volt. A Zsámboky János (1531–1584) által szerkesztett, 1569-es bécsi gyűjteményes kötet,¹ mint közismert, több mint kétszáz évig a legteljesebb kiadása volt Janus Pannonius munkáinak. A nyomtatvány elején négylevélnyi „címnegyed” található, ezt 132 arab számozású levél, végül pedig 94 római számozású levél követi. A (:) ívjelzésű „címnegyed” – a címlapon kívül – Zsámbokynak Liszti János veszprémi püspökhöz szóló ajánlását² és ugyancsak az ő Janushoz intézett hendecasyllabusait tartalmazza. A szerkesztő az arab számozású lapok anyagát az 1555-ös bázeli kiadásból (a kritikai kiadásban³ *Ee*) vette át, csupán csekély módosítással; a Vetési Lászlóhoz intézett levél végéről a verset áthelyezte az epigrammák közé; Adrianus Volphardus (1491–1544) kiadásából⁴ Istvánffy Pál két versét vette át, s végül közreadta az 1569, azaz a kiadás évének februárjában elhunyt Oláhcsászár Miklósról írott epitáfiumát. A kiadvány második, római lapszámozású részében az 1559-es padovai kiadás anyagát tovább bővítette Zsámboky. A címlap verzóján a következő információ olvasható: „LECTOR. Altera libri pars, cuius foliorum numeri sunt notis Romanis insignes, tota nunc primum in lucem prodit: Olim quoque extabat altera. haec te scire volui, vt in colligando, vtramcunque partem velles, praeponeres, quod initio, antea vulgata his connectere, non constitueramus.”

Zsámboky fogalmazása az itt először napvilágot látó verseket illetően nem teljesen pontos, de érthető, hogy nem volt tekintettel saját korábbi kiadásaira (**Ed** és **Eg**), vala-

* Készült az OTKA K 75.882. sz. kutatási program támogatásával. Segítségéért köszönettel tartozom Szentmártoni Szabó Gézáknak.

¹ Vö. IANI PANNONII *Opera quae manserunt omnia*, volumen I, *Epigrammata*, fasciculus I, *Textus*, edidit, praefatus est et apparatu critico instruxit Iulius MAYER, similia addidit Ladislaus TÖRÖK, Bp., 2006, 25–26. A továbbiakban M. ennek a kritikai kiadásnak a versszámát jelöli, a Tel. (vagy T.) rövidítés pedig az 1784-es TELEKI-KOVÁCSZNAI-kiadásét: IANUS PANNONIUS, *Poemata quae uspiam reperiri potuerunt omnia*, pars I, Traiecti ad Rhenum, 1784.

² A nyomtatványból a mecénás (egyik?) saját példányát ma az ELTE Egyetemi Könyvtára őrzi, lásd *Mátyás király – Magyarország a reneszánsz hajnalán: Katalógus*, Bp., 2008, 18. és V. tábla.

³ Lásd az 1. jegyzetet.

⁴ Bologna, 1522 – RMK III, 250, f. Piir-v.

mint a számára nyilván ismeretlen krakkói füzetekre (1518, **Js** és **Jt**). Az újdonságokat közreadó római lapszámozású második rész tartalma a következő:

Ir–Vv – ad Ludouicum Gonzagam Carmen;

Vv–XIIr – Eranemus hoc est Ventorum contentio;

XIIv–XVIIIr – Bartolomeo Fontio respondet;

XVIIv–XLIr – [Elegiae];

XLIIr–XLVIr – Iani Pannonii De laudibus Pontific: & rerum humanarum conditione;

XLVIv–XCIIr – Epigrammata eiusdem Pan: et lusus iuueniles;

XCIIr–XCIIIr – In Epiphaniam;

XCIIIr–XCIIIr – Tres epistolae eiusdem Pannonii, Veronae repertae. Pan: Andr: Iulio S.; Ian: Pan: in nupt: Land: nomine Guar:; Tibaldeo poetae Ferrarieñ. Pannon: suus S.

Haladjunk végig a Zsámboky-kötet ezen részén, azt vizsgálva, hogy mik voltak, illetve mik lehettek a szerkesztő forrásai.

A *Gonzaga-carmen*ek ma két kéziratát ismerjük, a vatikánit (**V**) és a sevilleit (**T**). Zsámboky egyiket sem valószínű, hogy ismerte volna, tehát egy további, számunkra ismeretlen kéziratra kellett támaszkodnia.

Az *Eranemos*nak szintén két kéziratát ismerjük, egy bécsit és a sevilleit (**T**). A bécsi kódex Zsámboky tulajdonából került a császári könyvtárba, és ő már két évvel korábban önálló füzetben kiadta belőle ezt a művet.

A *Bartolomeo Fontio respondet Florentiae Ian: Pan:* felirattal közölt 254 soros elégiát Teleki Sámuel (1739–1822) és Kovásznai Sándor (1730–1792) Janus-kiadásukban az *Appendix carminum* negyedik darabjaként (I, 671–687) – idegen költemények között – közlik, és az utrechti kiadásban a vershez fűzött megjegyzésükben filológiai műgonddal részletesen cáfolják Janus szerzőségét (vö. Tel. I, p. IX). A valódi szerző – mint Telekiék igazolták és a későbbi kutatás is elfogadta – Angelo Poliziano.⁵ Csak egy rövid idézet Telekiéktől: „quemvis potius quam Ianum Pannonium hujus epistolae scriptorem fuisse, id vero his argumentis omni exceptione maioribus conficiemus.”

Tizenöt további elégia következik, melyeket Telekiék a II,4–18. számon hoznak. A Csapodi Csaba (1910–2004) monográfiájában lévő táblázat⁶ szerint csupán hétnek ismeretes kézirata. Csapodi két pozitív adata téves, van viszont két olyan elégia is, melynek nem tünteti föl a kéziratát, összességében tehát mégiscsak hétnek nincsen kézirata, ezek II, 4, 6, 12–14, 17. és 18. A hitelessége csupán az utolsónak kétes; erre még visszatérünk.

A kötet következő nagy egysége epigrammákat tartalmaz, mintegy háromszázat. Ezek közül 145-öt (az M.-ben 283–284. számúakat egynek véve) már az 1559-es padovai kiadásban (**Ed**) közölt Zsámboky. Az epigrammák mind a budai korpuszból valók, és így biztos kézirati hagyományuk van. A padovai kiadás nyilvánvalóan ugyanazon a kézira-ton alapszik, mint a tíz évvel későbbi bécsi kiadás. **Ed** előszava szerint Zsámboky Liszti Jánostól is kapott Janus-kéziratot. Megtudjuk továbbá azt is, hogy Zsámboky a kezébe

⁵ Vö. HEGEDŰS István, *Bartolomeo della Fonte*, ItK, 12(1902), 5–6. és Ladislaus JUHÁSZ, *Commentatio critica ad edendas Iani Pannonii elegias*, Szeged, 1929, 12. Marchesire hivatkozva; valamint HUSZTI József, *Platonista törekvések Mátyás király udvarában*, Minerva, 3(1924), 178–180.

⁶ CSAPODI Csaba, *A Janus Pannonius-szöveghagyomány*, Bp., 1981, 55.

került verseknek nem mindegyikét nyomtatta ki, hanem válogatott közülük.⁷ Semmi sem szól tehát az ellen, hogy neki is egy a Rhenanus- és a Saurus-féléhez hasonló terjedelmű és tartalmú kézirat állt a rendelkezésére, de a Zsámboky által használt kézirat (egyelőre?) nem lehet föl. A padovai kiadáshoz képest Zsámboky változtatott a versek sorrendjén; itt egy kupacba, a kötet végére gyűjtötte össze a nem disztichonban írt verseket (ff. LXXXIVv–XCIIIr = Epigr. I,313. ... II,24. Tel.).⁸ A LXXII. levél verzóján Epigr. I,240. Tel. (= 236. M.) után az őrszó „Ad Luciam”, amely az Epigr. I,244. Tel. (= 240. M.) címe. Az utóbbi verset azonban – minthogy metruma hendecasyllabus – csak f. XCr hozza. Ez azt mutatja, hogy Zsámboky sorrendi módosításainak aligha volt kézirati alapja.

A budai korpuszból származó epigrammákat egy *carmen sapphicum In Epiphaniam* követi (XCIIr–XCIIIr), melynek más forrása sokáig nem volt ismeretes. A verset Telekiék az Epigr. II,24. darabjaként közölték, és azt gyanították, hogy idegen kéz műve: „Ceterum totum hoc carmen non Iani, sed barbari nescio cujus rudem foetum esse facile sentiet, qui modo naso voluerit uti. Nec MStum habet, nec ullae praeter Sambucinam editiones, quae ante illam prodierunt.” Hegedűs István (1848–1925) a következőképp jellemzi a verset: „Sapphói mértékben van írva, 8 versszakot alkot. Egyszerű nyelven, a keresztyén himnuszok áhítatos hangján szól. Elmondja a pásztorok, a királyok és a mágusok hódolatát. Herodes megkérte a királyokat, hogy visszatértükben jelentsék meg a gyermek születését. De ők boldogan, hogy meglátták a világ fejedelmét, az éj csöndjében visszatérnek hazájukba, és otthon zengik az Úrnak dicséretét. Herodes féltében lekoncolja a gyermekeket. / Krisztus Egyiptomba menekszik ottan / Szent anyjával, míg csecsemők véréből / Ázik a föld itt.”⁹ Juhász László (1905–1970) 1968-as kiskommentárjában úgy véli, a versnek sem külső alakja, a szapphói strófa, sem tartalma nem vall Janusra. Az első sevillai kódexből megismert, bizonyos Henrik német költőhöz írt vers a maga szapphikus formájával az első érvet semmissé teszi; a második évről még szólnunk, de akárhogy is vélekedünk erről, Juhász Lászlónak már 1931-ben a valódi szerzőt is sikerült azonosítania Raffaello Zovenzoni (1431–1485) személyében.¹⁰

A Zsámboky-féle kiadásban ezt a verset *Tres Epistolae eiusdem Pannonii, Veronae repertae* követi (Epist. XX–XXII. Tel.). Ezek hitelességében szintén joggal kételkedtek Telekiék és tartották Janus koránál valamelyest későbbi alkotásoknak. Ezúttal Janus monográfusát, Huszti Józsefet (1887–1954) idézzük: „Teleki Sámuel kritikai éleslátását

⁷ Idézi BORZSÁK István is: *Sambucus Janus-kiadásai = Janus Pannonius: Tanulmányok*, szerk. KARDOS Tibor, V. KOVÁCS Sándor, Bp., 1975, 546: *selegi de multis pauca et de bonis meliora*.

⁸ Vö. Ladislaus JUHÁSZ, *Quaestiones criticae de epigrammatibus Iani Pannonii*, Roma, 1929, 7.

⁹ HEGEDŰS István, *Janus vallásos költeményei*, AkÉrt, 24(1913), 163. Az idézet eredetije: „Cautus Herodes pueros trucidat, / Christus Aegyptum fugit in propinquam / Matre cum sancta, madet innocentum / Sanguine tellus.”

¹⁰ JUHÁSZ László, *Adalékok az 1437–1490. évekből*, Bp., 1931, 8–10; hivatkozással *Carmina illustrium poetarum Italarum*, XI, Firenze, 1719, 480–481-re; vö. JUHÁSZ László, *Janus Pannonius epigrammáinak szövegkritikájához és hermeneutikájához*, FK, 14(1968), 183–184. A Fejérpataky László által talált német-újvári másolat (vö. CSAPODI, i. m., 12) könnyen lehet, hogy Zsámboky kiadásából készült, amint arra a Juhász által közölt *varia lectió*kból következtetni lehet. Juhász inkább fordítva gondolta, azonban ez gyakorlatilag kizárható. A vers modern kiadása: Baccio ZILIOOTTO, *Raffaele Zovenzoni: La vita, i carmi*, Trieste, 1950, 134–135, vö. 168. További irodalommal KARDOS Tibor, *Janus Pannonius és a középkor*, FK, 19(1973), 9.

bizonyítja, hogy mind a három állítólagos Janus-levelet gyanusnak találta. [...] Az első levélről [...] Sabbadini megállapította, hogy Guarino írta Andreas Julianusnak [...]. A második »levélről« ugyancsak Sabbadini mutatta ki, hogy tulajdonképpen Guarino egy beszédéből [...] való s egyúttal nagyszámú kéziratait is felsorolja.”¹¹ A harmadik levél címzettje Antonio Tebaldeo. Huszti – miután Tebaldeo születési dátumát 1456-ra teszi – kizárja Janus szerzőségét, és fölveti annak a lehetőségét, hogy Garázda Péter (1450?–1507) írta a levelet.¹² Biztosat egyelőre nem tudunk, s most térjünk vissza az először Zsámboky által kiadott elégiák közül az utolsóra (II,18. Tel.).

Zsámboky *de laudibus Pontific: & rerum humanarum conditione*, Telekiék pedig *Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem B. Virgo exorat* cím alatt hozzák. Szöveghagyománya – mint láttuk – kizárólag a Zsámboky-féle kiadáson (a kritikai kiadásban **Eh**, a továbbiakban csak **E**, XLIIr–XLVIr) alapszik. Telekiék a kiadásuk törzsrészében még csupán azt észrevételezik, hogy szövege romlásokat és hiányokat mutat föl (vagy nem teljesen kidolgozott). A szokás szerint utóbb fogalmazott előszóban már a hitelességét is kétségbe vonják: „carmen de rerum humanarum conditione, quod admodum est depravatum, nec Jani videtur esse” (I, p. IX).

Hegedűs István 1912-ben előadást tartott az Akadémián, *Janus vallásos költeményei* címmel, s igyekezett megválaszolni a maga által fölvetett kérdést: „Lehet-e vallásos költeményről beszélni, vagy még inkább igaz vallásos hangulatról, annál a költőnél, kiről, mint minden ízében renaissance szellemről, még több joggal elmondhatni, amit Goethe egyik életrajzírója jellegeképpen alkalmaz e lángészre, hogy mint művész polytheista, mint bölcsész pantheista.”¹³ Hegedűs igyekszik az igen és a nem melletti érveket is tárgyilagosan számba venni, s joggal hivatkozik a *De signis quae Moldavis erepta templo Virginis Budae* (ti. *fixa fuerant*) című epigrammára. 1467 decemberében István vajda Mátyás seregét törbe csalta és komoly veszteségeket okozott, maga a király is megsebesült. A derekasan helytálló magyar sereg az ellenségtől zsákmányolt zászlókat Budán, a Szent Szűz budai templomában helyezte el, s Janus – aki közelről élte át a történetet¹⁴ – versben könyörög Máriához.¹⁵ Az epigramma szöveghagyománya a legcsekélyebb kétséget sem engedi meg a vers hitelességét illetően.

Nem ilyen egyszerű a helyzet a II,18. (Tel.) elégiával. Huszti tartalmi összefoglalója szerint „Az Atyaisten szemügyre veszi a földi életet, s látja, hogy az emberek a bűnök különböző formáiba merültek. Haragra lobban a hálátlan emberi nem iránt s a megtorló lépések megbeszélése céljából összehívja az égiek tanácsát. Először ő maga ismerteti az elfajult helyzetet, majd előterjeszti javaslatát, hogy a földi életet tüzzel pusztítsák el s

¹¹ HUSZTI József, *Janus Pannonius*, Pécs, 1931, 337, 4. j. – Remigio Sabbadini (1850–1934).

¹² *Ant. Thebaldeus költeménye Mátyás királyhoz = Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kuno negyedszázados kulturpolitikai működésének emlékére születésének ötvenedik évfordulóján*, szerk. LUKINICH Imre, Bp., 1925, 349–350.

¹³ HEGEDŰS, *i. m.*, 159. Hegedűs már egy korábbi rövid utalásban – *Joannes Pannonius éneke*, ItK, 10(1900), 244 – is Januséként említi Ep. II,24-et és El. II,18-at, akárcsak még korábban RÉNYI Rezső, *A humanismus jelleme*, ItK, 2(1892), 20.

¹⁴ CSAPODI, *i. m.*, 79, ahol persze *mense Decembri* olvasandó.

¹⁵ *Epigr.* I,10. Tel. = 432. M., vö. HUSZTI, *Janus Pannonius*, 268.

együttal felszólítja a gyűlés résztvevőit véleményük nyilvánítására. Az első hozzászóló a Boldogságos Szűz, aki hosszadalmas megokolással az emberi nem számára irgalmat esdekel. A költemény [...] még a Boldogságos Szűz beszéde közben megszakad. A kiadásokban található további tíz sor [...] az előzőekkel semmiféle logikus kapcsolatba nem hozható.” (Hegedűs megkísérelte a lakúnát áthidalni, de Huszti nem sikerült meggyőznie megoldása helyességéről, és ő ezt a tíz sort egy másik mű töredékének tartotta.)

Hogy a vers hitelességét mennyire nehéz önmagában megítélni, mutatja, hogy Telekiék nyomában haladva Juhász László 1929-ben előbb kétségbe vonta azt,¹⁶ majd Huszti – később publikált – stíluskritikai érvelése¹⁷ hatására rövidesen feladta fönntartásait, és hitelesnek fogadta el a költeményt.¹⁸ V. Kovács Sándor (1931–1986) az első bilingvis kiadásból (1972) kihagyja, s Csapodi Csaba is talán ezért veti el.¹⁹ A Husztiétől eltérő, de igen meggondolandónak tűnő érveléssel a költeményt a Janus és a király közötti ingatag kapcsolat fényében értelmezve Karácsonyi Béla (1919–1995) a hitelesség mellett szólt az 1972-es jubileumi konferencián.²⁰ Kardos Tibor (1908–1973) posztumusz tanulmányában Karácsonyi Béla alapgondolatát elfogadja, és monumentális műfaj- és filozófiatörténeti képet festve, újabb érvekkel szilárdítja meg Janus szerzőségét.²¹ Így azután V. Kovács az 1987-es második bilingvis kiadásban beemeli a Janus-művek közé.

Nyilvánvaló, hogy perdöntő érvet ez esetben is csak a kézirati hagyomány föltárása hozhat. A Bécsi Nemzeti Könyvtár egy vegyes tartalmú kódexében föllelhető költeményünk, legalábbis annak az eleje és a vége.²² A 3324. számú kódex (az alábbiakban S) 45v lapján az első 6 sort olvashatjuk, s látszik az is, hogy ezt követően három levél ki van vágva az ívből. Minthogy oldalanként 32 sor szerepel, érthető, hogy a következő levélen (46r) a vers 198. sor utáni részét találjuk. Ha a kezdősorok előtti címet is megvizsgáljuk, némi csalódottsággal olvashatjuk a következőt: *Lippi Brandolini de laudibus beatissimi patris Sisti quarti pontificis Maximi Libellus incipit.*

Aurelio Lippo Brandolini (1454 k.–1497), a firenzei vak humanista, nem ismeretlen a magyar művelődéstörténetben,²³ hiszen rövid időt Mátyás udvarában is eltöltött, s itt elkezdett államelméleti munkájának főszereplője a magyar király és fia, Corvin János.²⁴

¹⁶ JUHÁSZ, *Commentatio critica...*, 12.

¹⁷ HUSZTI, *Janus Pannonius*, 68–70.

¹⁸ Ladislaus JUHÁSZ, *De edendis Iani Pannonii operibus quae supersunt omnibus*, Szeged, 1929, 7. A Huszti-hely kapcsán BORZSÁK István (*i. m.*, 543) is Januséként említi e művet.

¹⁹ *I. m.*, 21. Az általa hivatkozott helyen – *Janus Pannonius: Tanulmányok*, 572–573; V. KOVÁCS Sándor, *Eszmetörténet és régi magyar irodalom: Tanulmányok*, Bp., 1987, 337–341 – V. Kovács nem állítja, hogy a vers nem Janus műve.

²⁰ KARÁCSONYI Béla, *Janus Pannonius és a centralizáció = Janus Pannonius: Tanulmányok*, 115.

²¹ KARDOS, *i. m.*, 6, 9–13. A 28. jegyzetben finoman bírálja V. Kovács 1972-es döntését. Gondolatmenete során természetesen többször föl-fölbukkannak a népi gyökerű eretnekmozgalmak is.

²² Otto MAZAL, *Handschriften mittelalterlicher Augustiner-Eremiten in der Österreichischen Nationalbibliothek*, Augustinianum, 4(1964), 324–325; illetve már MAYER Erzsébet alább idézendő művében.

²³ *Brandolini, Aurelio Lippo = Magyar művelődéstörténeti lexikon*, főszerk. KŐSZEGHY Péter, I, Bp., 2003, 440–442.

²⁴ A műről legutóbb: PUSKÁS István, *Monumento al Principe: Il dialogo di Aurelio Lippo Brandolini intitolato De comparatione rei publicae et regni*, Nuova Corvina, 20(2008), 187–193. A szerzővel kapcsolatos ko-

A szerzőség tekintetében így föltámadt gyanú bizonyossággá válik, ha az Aurelio Brandolini műveit tartalmazó többi kéziratot is áttekintjük. Ezeket Mayer Erzsébet 1938-ban előzékenyen összegyűjtötte.²⁵ A IV. Sixtus pápának (1471–1484) ajánlott verskoszorúnak három másik kézírata ismeretes, egy Rómában (Biblioteca Nazionale Centrale, Ms. S. Giovanni e Paolo 7 [1823] = **G**) és kettő a Vatikánban (Vat. Lat. 5008 = **V** és Urb. Lat. 739 = **U**). Husztinak igaza volt a Zsámboky-féle utolsó tíz sort illetően, és nem véletlen, hogy ezek a bécsi kéziratban a lap tetején találhatóak. A *Sederat omnipotens* kezdetű költemény valóban csonka, a befejező tíz sor pedig egy másik versnek, egy szintén Brandolini által írt *Epigramma de Eucharistia* címűnek a vége.

A kézenfekvő feltételezés, hogy a bécsi kézirat éppen az a kézirat, amely Zsámboky kezében és tulajdonában volt, könnyen bizonyossággá válik. A füzet elején (22r) a magyar humanista saját kezű bejegyzését látjuk. Összehasonlításul – ha még egyáltalán szükséges ez – rendelkezésre állnak a Hans Gerstinger (1885–1971) által közölt bejegyzések.²⁶

Kétségtelennek látszik tehát, hogy a Hegedűs és mások által tanúsított jóhiszeműség Zsámboky iránt nem volt teljesen megalapozott; emberünk nemcsak bizonyos kellemetlen epigrammák elhagyásával tette Janus költészetét emészthetőbbé, hanem kegyes csalással igyekezett azt gazdagítani is, szem előtt tartva a kötetek kiadását finanszírozó személyek habitusát. A kéziratok ismeretében könnyű lenne pálcát törni azon – egymástól meglehetősen eltérő nézeteket képviselő – filológusok fölött, akik Janusról alkotott képükbe igyekeztek beilleszteni, majd be is tudták illeszteni a *Consultatiót*, de ez aligha lenne méltányos. Ugyan értelmezéseik nem kevesebbet árulnak el a modern filológusról és koráról, mint Janusról és az ő koráról, de alapkoncepciójuk hibás volta ellenére érvényes megfigyeléseket is tudtak tenni a verssel kapcsolatban, vagy éppen annak ürügyén. Még az is meglehet, hogy a véletlen – vagy a Gondviselés? – a két Brandolini-verscsonkból jobb és szerethetőbb verset hozott létre, mint amilyen az eredeti ének volt a maga IV. Sixtusra kihelyezett teljességében.²⁷ Szűz Mária javaslata és kérése ugyanis az, hogy küldessék a földre egy bizonyos, minden erénnyel megáldott pásztor, aki az eltévelyedett nyáját visszatereli a helyes útra. Az Úr enged a kérésnek, Szent Ferenc pedig vállalja, hogy nevelője és pártfogója lesz a feladatra kiválasztott személynek. Az Úr megalkotja a lelket, mely a földre szállva a Sixtus nevet fogja kapni; s a mű hátralévő hosszabb része az ő életét (Francesco della Rovere kilencéves korától valóban a ferenceseknél nevelkedett és be is lépett a rendbe) és főleg érdemeit ecseteli.

rábbi irodalmat idézi Elisabeth SCHRÖTER szép cikke: *Der Vatikan als Hügel Apollons und der Musen: Kunst und Panegyrik von Nikolaus V. bis Julius II.*, Römische Quartalschrift, 75(1980), különösen 212, 215–217.

²⁵ MAYER Erzsébet, *Un umanista italiano della corte di Mattia Corvino: Aurelio Brandolini Lippi*, Annuario, 2(1937) [Roma, 1938], 164.

²⁶ Hans GERSTINGER, *Johannes Sambucus als Handschriftensammler = Festschrift der Nationalbibliothek in Wien*, Wien, 1926, Tafel II.

²⁷ Ahogy Brandolini ajánlásában olvashatjuk: „Offero igitur benignitati tuae conscriptos a me diversis temporibus libros tres, quorum primus, qui perpetuo carmine scriptus est, mores et laudes Sisti ab ipso vitae exordio summatim continet, immo etiam caelestium consilio adhibito causas explicat, quibus Sistum in terras mittere necesse fuerit.”

Szegényebbek lettünk hát egy-két Janus-verssel, de talán nem minden ok nélkül mondhatjuk, hogy ez a kis csalafintaság nem kisebbíti azt a hálát, amellyel Zsámbokynak a hiteles Janus-versek fönntartása érdekében kifejtett tevékenységéért tartozunk. A vélelmezhető szerkesztői szándék magyarázza, hogy a Brandolini-költemények miért kerültek a Janus-kötetbe, azonban kérdés, hogy miért ebben a formában. Ennek megválaszolására a bécsi és az itáliai kéziratok összehasonlítása ad módot.

A három itáliai kézirat szerkezete és szövege lényegében azonos. A *Codex Urbinas* egy 1517-es másolata a mű „fölmegített” új kiadásának, amelyet a szerző öccse, Raffaello Brandolini (1465–1517) készített 1505-ben, és Galeotto della Rovere bíborosnak, II. Gyula pápa unokaöccsének ajánlott. Az így született előszótól eltekintve tartalma azonos a másik két itáliai kéziratéval. Pontosabban szólva, V az elején kisebb hiányt mutat, tehát az eredeti kiadás egyetlen teljes példánya G. E kéziratban az egyik epigramma két sora utólag törlésre került,²⁸ s e sorok V-ben és U-ban már nem szerepelnek, tehát a vatikáni kéziratok függése a rómainál szinte teljesen bizonyos.

Az ominózus bécsi kézirat nyilvánvalóan ugyanazt a versgyűjteményt tartalmazza, mint az itáliaiak, méghozzá a második kiadás előszava nélkül, azonban a szövegek sorrendje eltér azokétól. A bécsi kéziratban egyetlen olyan vers van, melyet az itáliaiakban nem sikerült megtalálni; ha valóban nincs meg bennük, akkor a bécsi kézirat egy másik redakció nyomát őrzi. Ennek a redakciónak a létét és az itáliaihoz való viszonyát a teljes szöveg kollacionálása tisztázhatja; az alább közlendő részlet nem nyújt elegendő támpontot.

Nagy valószínűséggel rekonstruálható viszont a bécsi kézirat eredeti szerkezete. Mint láttuk, ebből három olyan levél hiányzik, mégpedig lapkivágás miatt, amelyekről Zsámboky szöveget tett közzé 1569. évi kiadásában. Nehéz elhessegetni azt a gondolatot, hogy e két tény összefügg: azaz Zsámboky lemásolta vagy lemásoltatta az általa közzétenni kívánt szövegnek az elején, illetve a végén lévő néhány sort, mivel azok olyan leveleken álltak, amelyek más szövegeket is tartalmaztak (nem mellesleg Brandolini nevét is), a közbülső három levelet viszont egyszerűen kivágta a kéziratból és átadta a nyomdásznak. Ahogy az ilyen helyzetben könnyen megesik, ez a három levél a kötet kiszedése és kinyomtatása után nem került vissza eredeti helyére.

Az, hogy a Brandolini-féle kiséposz²⁹ elejét (Eleg. II,18,1–198. Tel.) Zsámboky kéziratában közvetlenül követte az *Epigramma de Eucharistia* vége (Eleg. II,18,201–210. Tel.), elvileg kétféleképp magyarázható: a kézirat vagy már keletkezésekor ezt a sorrendet mutatta, vagy csak később keveredtek össze a levelei.

Annak a vegyes tartalmú bécsi kódexnek, melynek ma része a Brandolini-verseket tartalmazó 25 levél (ff. 22–46), a kötése igen szoros, ezért ívbeosztása nem állapítható meg minden mást kizáró bizonyossággal, azonban nagy valószínűséggel a következő: ff.

²⁸ Giuseppe DE LUCA, *Un umanista fiorentino e la Roma rinnovata da Sisto IV*, *Rinascita*, 1(1938), 85. Az itt közölt szövegben Epigr. X,7. helyesen: „Haec domus augustis fuerat satis omnibus una”, a X,14. pedig: „Cumque uiris Zeusis cederet ipse suis”.

²⁹ Tartalmát röviden összefoglalja DE LUCA, *i. m.*, 79–80, aki a műfaj kapcsán kortárs párhuzamként – név nélkül – Gabriele D’ANNUNZIO *Il libro ascetico della giovane Italia* c. művét idézi.

23–30 és 32–39 két quaternio, 40 + 46 és 44 + 45 két bifolium, a többi levél pedig pár nélküli.³⁰

Amennyiben az itáliai kéziratok alapján egymás mellé illesztjük a csatlakozó szövegrészeket, a levelek eredeti sorrendje így rekonstruálható: 44–45, a kivágott 3 levél, 22–35, 40, 46, 36–39, 41–43. Figyelembe véve az összetartozó leveleket 22–31 és 32–39 (a középebe illesztve 40 + 46-ot) két szabályos quinio.

A szövegek sorrendje még így sem azonos minden tekintetben az itáliai kéziratokéval, tehát a föntebb fölvetett kérdés továbbra is nyitva marad; azonban élhetünk egy további igen valószínűnek tűnő feltételezéssel. A kivágott három levél után a kiseposzból hiányzó sorok és az itáliai kéziratokban azokat követő öt vers meglehetősen pontosan továbbbi öt levélen férnének el, vagyis a bécsi kézirat elejét szintén quinio alkotta.

A bécsi kézirat eredetileg tehát mintegy a háromnegyedét tartalmazta az itáliai kéziratok anyagának (43v üres, ezért sem lehetett azok teljes másolata), azonban amikor Zsámboky hozzájutott, már csonka volt, egyes bifoliumai kettészakadtak illetve összekeveredtek. További három levél jelenlegi hiánya, amint a fentiekben rámutattunk, viszont alighanem Zsámboky számlájára írandó.

Következzék immár Brandolini költeményeinek a kéziratok alapján revideált szövege.³¹ Itt olvasható tehát először az eddigi szakirodalom által *Consultation*nak nevezett ál-Janus-költemény (Eleg. II,18. Tel.) végéről hiányzó 30 verssor (199–228), valamint a Zsámboky által hozzáragasztott, ám Telekiék által két pontozott sorral leválasztott *De Eucharistia* című Brandolini-epigramma első hat sora is. Az olasz humanista több mint ezer soros kiseposzának most csak a Janusénak hitt elégia szempontjából mérvadó első negyedét adjuk közre, mégpedig a Janus-kiadásban alkalmazotthoz hasonló formában.

LIPPI BRANDOLINI DE LAUDIBUS BEATISSIMI PATRIS
SISTI IIII PONTIFICIS MAXIMI LIBELLUS INCIPIT

Scelera humani generis a Deo dum terras intueretur conspecta

Sederat omnipotens medio sublimis Olympo,
subdideratque oculis condita cuncta suis.
Lustrabat tractusque maris, terrasque patentes,
quicquid et astriferi clauditur axe poli.

I GUV S(II. 1–6) **E**(II. 1–198) *Tit.* Lippi ... incipit *hab.* **GUVS** Scelera ... conspecta *hab.* **GUV** Iani Pannonii de laudibus Pontific: & rerum humanarum conditione **E** Consultatio Dei Patris et Filii de perdendo hominum genere; quos tandem **B.** Virgo exorat *Tel.* ||

³⁰ Az ívbeosztásra vonatkozó adatokat Christian Gastgeber szívességének köszönhetem.

³¹ Török László, aki társam Janus Pannonius műveinek kritikai kiadásában, jelen írásom elolvasása után úgy vélekedett, hogy Brandolini itt tárgyalt művét Janus Pannonius-versek ismeretében írta meg. Példaképpen adott párhuzamai: 64. sor: El. II,12,8; 132. sor: El. I,10,32; I,6,108; 152. sor: El. II,15,22; I,2,28; 201. sor: Epigr. I,4,7. = 376. M.; 208. sor: El. I,6,90 (az elégiák mind Tel. számozása szerint).

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZX. évfolyam 40szám

- 5 Paulatimque hominum defixit lumina rebus,
ut studia humani cerneret ingenii,
ut vitam et mores, ut vota et gaudia nosset,
quod quisque effugeret, quod sequeretur opus.
Conspicit implicitum tam multis fraudibus orbem,
10 tot scelerum facies et mala tanta videt.
Insanas hominum curas, vota improba cernit,
et nullo in terris esse in honore deos.
Hic petit excidiis urbes per tela, per ignes;
tendit, ut innumeras undique cogat opes.
15 Ille armis violat leges hominesque deosque,
subdat ut imperio regna aliena suo.
Ense petunt alii fratres carosque parentes,
cumque suis alii bella nefanda gerunt.
Furta iuvant multos, fenus saevaeque rapinae,
20 fanaque direptis, proh, spoliata deis.
Decipit hic dominum, fraudem parat ille clienti,
emptori varios iniicit ille dolos.
Pars amat ingentes sumptus luxumque superbum,
laetaque magnificas aedificare domos.
25 Pars Venerem sequitur caecique Cupidinis ignes,
pars sequitur rapidam luxuriosa gulam.
Hi spernunt Stygiosque lacus poenasque malorum,
quaeque manent animas praemia certa pias.
Contemnunt illi superos superumque parentem,
30 nec pudor est ullos esse negare deos.

Indignatio Dei, concilium deorum omnium et ipsius oratio de humano genere delendo

- His pater attonitus studiis votisque virorum,
hoc doluit vili posse licere luto.
Indoluit simul et magnas exarsit in iras,
aestuat, ira gravi mista dolore fremit,
35 ut quondam pleno fluctus furit actus aeno,
aut ubi sulfureis mons sonat intus aquis.
Tandem ubi conceptus paulum deferbuit aestus,
concilium toto convocat inde polo.

5 Paullatimque *Tel.* | defixi **E** || 12 'pro: *nullo in terris*, legendum: *nullo terris*' *Tel.* || 18 nephanda **U** || 20 Phanaque **GUVE** | proh spoliata] exspoliata *Tel.* || 21 clienti] parenti **ETel.** || 26 rabidam **ETel.** || 31 *Tit. hab. GUV* generi **V** || 34 fremens *Tel.* || 35 actus aeno] actus * **E** actus in alto ('repositum: *in alto*') *Tel.* || 36 'forte leg. tonat' *Tel.* || 37 paullum *Tel.* ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZX. évfolyam 40szám

- Undique conveniunt superi, circaque residunt,
40 incipit a solio sic prior ipse suo:
'Ecquid caelicolae vestros spectatis alumnos,
cernitis humanum, quo ruat usque, genus,
quem tandem inveniet nostra haec patientia finem,
aut haec ducemus quam toleranda diu?
45 Quis iam virtuti locus est toto orbe relictus,
quis toto sceleri non patet orbe locus?
Quid non dira fames auri regnique cupido
fas putat, immo sibi quid putat esse nefas?
In venerem ruit omne genus, gula conficit omnes,
50 vitaeque pro rapida perditur ingluvie.
Iam mores legesque omnes, iura omnia pulsa,
religio, pietas, canaque pulsa fides.
Caedibus et bellis, et fuso sanguine flagrat
terra, nec est nati tutus ab ense parens.
55 Concurrit ruptis inter se legibus orbis,
in clademque ruunt omnia versa suam.
Mersa est flagitiis tellus, de culmine summo
pendet, et in praeceps corrui omne genus.
Nos neque iam norunt, nec caelo vivere credunt,
60 aut quenquam aetherei scepra tenere poli.
Fulmina contemnunt, poenas et Tartara rident,
et quisquam in terris numina nostra colat?
Heu, genus ingratum, nostra sub imagine cretum
poenitet e facili compositumque luto.
65 Nonne mare et terras, quemque ipsi habitamus, Olympum,
e nihilo nostrae constituere manus?
Quisnam opibus terram, quis piscibus imbuit undas?
Quis posuit nitido sidera clara polo?
Edita sunt nostro – quis nescit? – numine cuncta,
70 sunt tamen ingratas edita cuncta viris.
Nos illis gravidam numero munere terram,
nos dedimus latum, qua patet usque, mare.
Spem quoque praebuimus regni post omnia nostri,
atque huius socios iussimus esse poli.
75 Illi autem elati imperio rebusque secundis
vertere in cladem munera nostra suam.
Segnitie mollique animos deperdere luxu
coepere et miris degenerare modis.

41 Et quid V || 44 tolleranda U || 48 imo *Tel.* || 52 *Relligio Tel.* || 64 *'forte leg. composuisset' Tel.* || 71 illi VE ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZX. évfolyam 40szám

- Sed neque destitimus carum praestare parentem,
80 humanumque omni parte iuvare genus.
Tradidimus sacras caeli de vertice leges,
sed sprevit leges impia turba meas.
Misimus et vates, vates sprevere sacratos,
misimus atroces, nec timuere, viros.
85 Denique conceptum divini numine verbi,
in terras natum mittere non piguit.
Immo ego descendi, pariter descendimus ambo,
sedimus et gremio, diva pudica, tuo.
Vos mihi, caelicolae, testes, quis me impia poenis
90 sustulerit leto turba redempta meo.
Sed mea praetereo pereunti debita mundo
fata; quis e vobis non mala mille tulit?
Quot ferro, quot aqua absumpti, quotque igne cremati?
Corpora quot rapidis dilaniata feris?
95 Ecquid, ut aetherea pellant nos sede, moramur,
et caelo admotis montibus arma ferant?
Tollamus scelerum auctores, causasque malorum,
deleat invisum flamma inimica genus.
Iam satis humani tulimus ludibria fastus,
100 sat vobis, superi, sat tibi, diva, datum.
Desine me genitrix lacrimosis flectere verbis,
desinite ingratas vos mihi ferre preces.
Consulite in medium, et vanas deponite mentes,
solvatur tantis terra polusque malis.’

Deorum fremitus et Beatae Virginis oratio de humano genere servando

- 105 Talibus attoniti dictis diversa fremebant,
obscuroque dabant murmura caeca sono,
ut procul in silvis cum surgere ventus opacis
incipit, aut imis murmurat unda vadis.
Atque ibi deiecto mater maestissima vultu
110 suppliciter tales fundit ab ore sonos:
‘Nate, tuae (quid enim superest?) spes unica matris,
quo solo videor nomine freta loqui.
Nate, quid indignas, mitissime, surgis in iras,
quae nova tam subiti causa furoris adest?’

89 queis E quís *Tel.* || 94 rabidis *Tel.* | dilanita V || 103 varias *ETel.* || 105 *Tit. hab. GUV* ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZ X. évfolyam 40szám

- 115 Et quae tanta tuum laeserunt crimina numen,
ut nullus veniae iam locus esse queat?
Quid, tua non omnem superat clementia culpam?
Anne animum minuit noxa aliena tuum?
Ulcisci quos, nate, paras, quos perdere tentas?
- 120 Cum quibus, o superum maxime, bella geris?
Nonne hominum genus ecce tuum, tua pignora perdis,
duxerat e molli quos tua dextra luto.
Quid iuvat invalido Martem exercere sub hoste,
quid iuvat in praedam saevior esse tuam?
- 125 Quae tibi cum vili bella aut certamina caeno,
aut quae deletis laus tibi parta viris?
Cui mare, cui terras, cui cetera tradis habenda?
Quae rerum facies, nate, quis usus erit?
Frustra igitur magni moles erit edita mundi?
- 130 Frustra erit ad motus inrequieta suos?
Fulgebunt nitido nequicquam sidera caelo,
et peragent notas per sua signa vias?
Cui feret innumeros tellus uberrima fructus?
Servabit tantas cui gravis alvus opes?
- 135 Cui pecudes alet illa suas, volucresque ferasque,
et vaga cui pisces nutriet unda suos?
Sublatis tot, Nate, viris tua dona perire
et squalere tuum sic patieris opus?
Ferre potes vacuum caesis cultoribus orbem,
- 140 heredem tantis nec superesse bonis?
Sed tibi sic placitum; sint omnia condita frustra,
et pereat tanti, Nate, laboris opus.
Numne etiam poteris caelo delapsus ab alto
nequicquam in nostro procubuisse sinu?
- 145 Num poteris laceros variis cruciatibus artus
nequicquam indignae, nate, dedisse neci?
Nequicquam tantos poterit tolerasse dolores,
obsequitur iussis dum pia turba tuis?
Si te nulla movet tantorum causa laborum,
- 150 at moveat, debet quem tibi mundus, honos.
Quis tibi sacra feret, quis templa arasque dicabit?
Quis sparget nomen cuncta per ora tuum?

115 Ec G || 120 Superûm *Tel.* || 125 aut] ac *ETel.* | caeno] gente *ETel.* || 135 ille E || 136 suas E || 141 'forte
legendum: Si tibi sic. vel: Sed tibi si.' *Tel.* || 143 Tune *ETel.* || 150 honor *ETel.* ||

ItK

Irodalomtörténeti Közlemények
2033. CZ X. évfolyam 40szám

- Nemo aderit, qui vota ferat, qui numen adoret,
quin nullum in terris iam tibi numen erit.
- 155 Otia ages caelo, duces inglorius aevum,
et tua te facient munera nulla deum.
Cui veniam dabis, admisso quem crimine plectes?
Ostendes cui te per tua iura deum?
Iactabis vacuis nequicquam fulmina terris,
160 fulminibus nemo, qui moveatur, erit.
Non pater exhausto, non rex, non arbiter, orbe,
– quid multa? – exhausto non eris orbe deus.
Non faciunt simulacra deos, non templa, nec arae;
imperium in cunctos arbitriumque facit.
- 165 Cui porro imperites, tua quem sententia damnet,
si tibi subiectum deleat ira genus?
At vitiis intenti homines, iacet obruta virtus,
nec quisquam toto iam colit orbe deum.
Labitur interdum, varioque errore tenetur
170 infirmum, fateor, desipiensque genus.
Quid faciant vili membrorum carcere saepti?
Quid faciat turpi massa subacta luto?
Tu quoque (deposito fateamur vera timore)
das tantis causam materiamque malis.
- 175 Inbelles homini sensus stimulosque dedisti,
duxisti e fragili mollia membra luto.
Quid referam tot opes, insani pabula luxus?
Quid veneris stimulos ingluviemque gulae?
Praeterea quantis obnoxia vita periculis,
180 me miseram, quantis continuata malis!
Et mirum est, si quid mortalia corpora peccant?
Quis valeat tantos exsuperare dolos?
Sed tamen agnoscunt crimen, culpamque fatentur,
et facti veniam suppliciumque petunt.
- 185 Nec sunt magna tamen mortalis crimina culpae,
si modo de miseris credere vera potes.
Quin virtus totum pietasque est magna per orbem,
totaque delubris terra referta tuis.
Aspice, quae plenis hinc atque hinc sedibus omnes
190 circumstant animae; quis, nisi terra, dedit?

162 erit E || 169 vanoque GUV || 172 turpi] vili ETel. || 179 quamuis E || 181 corpora] pectora UETel. || 184 suppliciumque] supplice voce Tel. || 187 Quae E || 189 Asspice Tel. || plene hinc UV plenhic G || 190 animas Tel. ||

- Sed sane sint magna hominum peccata, nec usquam
sit pietas, esto, sit tibi nullus honos.
- (197 T.) Suppliciis sotes (nisi mavis parcere cunctis:
(198 T.) hoc decet, hoc omnes aequius esse putant),
(193 T.) si tamen haud ullae possunt te flectere causae,
et certum est poenas sumere ab orbe graves,
affice suppliciis sotes et noxia tantum
- (196 T.) corpora, at immeritum perdere parce genus.
200 Quin potius veniam tua det clementia cunctis,
officioque omnes demereare tuo.
Hoc decet, hoc una cuncti te voce precamur,
hoc polus, hoc tellus orba futura rogat.
Aspice concessum genitis mortalibus orbem,
neve tui tantum perde laboris opus.
- 205 Aspice confossum numeroso vulnere corpus,
et tua pro miseris pendula membra viris.
Aspice (si vero dicor tibi nomine mater)
hunc uterum, haec labris ubera trita tuis.
Aspice bis senos, fidissima pectora, fratres,
210 quaeque tenet meritum turba beata polum.
En laceros tendunt artus discerptaque membra
et sua mortali vulnere facta manu.
Ne, rogo, tam multos perdi patiare labores,
neve velis tantas spernere, nate, preces.
- 215 Serva homines, genus, alme, tuum; tua pignora serva,
materiam laudi da superesse tuae.
Sola etenim aeternas tibi dat clementia laudes;
ut semper possis parcere, parce viris.
Comprime susceptas, qui cetera comprimis, iras,
220 diraque saevitiae comprime tela tuae.
Redde age te placidum, mundo te redde serenum,
nostraque sollicito pectora solve metu,
et, tibi quas homines omni pro crimine poenas
debuerant, larga, nate, remitte manu.
- 225 Hac liceat peccasse tenus; iam nulla videbis
crimina, nil posthac, quod verearis, erit.
Ipsa ego praestabo, quicquid peccabitur in te,
si digna est, nostram do tibi, nate, fidem.’

193 Suppliciis ... putant] *post* parce genus *hab. Tel.* | (nisi ... putant) U || 194 Hoc decet] Hoc docet U Da decet
ETel. || 199 *desinit* E || 208 *hubera* GU || 222 *solicito* U || 225 *licet* U ||

DE EUCHARISTIA. EPIGRAMMA XXXVII.

- Virgineum in gremium caelo descendere ab alto,
ingentemque humili cingere carne deum,
inter mortales miseram traducere vitam
indignamque viro sponte subire necem,
5 reddere se nobis et morte resurgere victa,
et nobis primum sponte aperire polum
(201 T.) magna fuere quidem, et quae ullis promittere votis
vel quamvis avidus non foret ausus homo.
At quantum est minimo totum se immittere pani,
10 et magnum exiguo claudere in orbe deum?
(205 T.) Quantum est se nobis totum praebere fruendum,
et tamen e toto comminuisse nihil?
Cum dedit illa quidem, vicit sua munera Christus,
cum dat se, donis vincitur ipse suis.
15 O amor, o pietas, post omnia se dedit ipsum!
(210 T.) Qui se iam dederat, plus dare quid poterat?

1 GUV S(II. 7–16) E(II. 7–16) *Tit. hab.* GUV eucaristia GU Epi. 37 De eucaristia G || 12 e] a *ETel.* || 16
lineam in mg. add. G